

בעודה מייאשת היא מפיחה בנו גם תקווה מחודשת

זה המקום להזכיר קטע שהתפרסם בעיתון הרווא"ל של אהוד בן עזר (גליון 137, מתאריך 1.5.06) שבו אלעזר בן-עזר (ראב) מספר על יחסי יהודים וערבים מתחילת ההתיישבות היהודית החדשה ב-1878 ועד הקמת מדינת ישראל, ובין השאר נאמר שם:

יש לציין שלא כל העניינים [...] נשאו צביון פוליטי מובהק מצד הפלחים ותושבי הארץ הערבים. אדרבא, בהדרגה - ובראותם את ההתנגדות לכל מעשה עוול - החלו הערבים להסתכל על היהודים בכבוד ובדרך-ארץ. משפחות רבות התיידדו ביניהן והיו מבקרות אחת אצל רעותה. כמו כן נתקיימו מרוצי סוסים משותפים, כרות, חתונות, שיתופיות-מסחר, אספות מוכתרים, התייעצויות חקלאיות ומתן הדרכה ועצה שמקריבים את הלבבות ויוצרים יחסים משותפים.

מה ששובה את לבי בסיפור "גן עדן על הגבול" הוא שמירת מרחק מכל רמז אפולוגטי. סיפורה של מערכת היחסים בין שתי המשפחות, ואף מה שמסופר בהמשך, נקי משמץ של מה שהייתי מכנה "ראייה אנתרופולוגית", כלומר, בדיקה של גבולות הקרבה, הזרות, הדמיון והשוני - אף שהשוני קיים והוא מוחשי ביותר גם בסיפור. זהו בעיקר סיפור של ידידות כפשוטה, לרבות ידידות בין שתי הנשים, שהיא רעננה וטבעית חרף השוני בהרגלים ובמנטליות, שכמו הרקפות

היא צומחת מאדמתה של אותה ארץ, ושהיתה אפשרית וטבעית בימים עברו ולכן, אולי, עוד יש לה תקווה לעתיד לבוא. אין זה סיפור תמים, והתהום קיימת בו כשם ששטיח הרקפות קיים. אבל כמו בשעה טיפולית נכונה, קם בו גשר אל אותו רגע של עבר, שמכיל יסוד ותקווה לאפשרות שונה, והסיפור נוגע במקום הזה באופן המותיר את הקורא בתחושה שגן העדן הקטן שלנו, של פרחים להתחלק בהם, עודנו פוטנציאל הקיים אי שם מעבר לחרך הירי, ושואלי איננו נבצר כפי שנדמה לנו שוב ושוב, למשמע כל מהדרת חדשות. בתיאור גן העדן שעל הגבול יש משהו שכובש את לב הקורא: מעבר לתהום המפרידה, תחושה עמוקה של ברית, של גורל משותף באותו חבל ארץ. במקרה הזה הספרות לא רק מתעדת מה שהיה; באפשרות שהיתה נרמז מה שיכול להיות, בבחינת ראשית התנסחות חלום של עתיד אחר, ובדומה לזרם מעמקים של מים חיים, היא תורמת להכשרת הקרקע בלבבות ובמוחות.

בספר ישנם כמה וכמה סיפורי חיים. הם שונים מאוד בעלילות, בדמויות, במצבים המתוארים. וישנם עלילות משנה, כמו למשל מערכת היחסים שנבנית בין הוותיקה לבין העוזרת, עולה מצפון אפריקה,

בשפה ובעולם הדימויים שהיא מפעילה, וכל אחד מהם הוא לבנה בבניין הזה של חיים, שהגורל הפרטי, האינטימי והאישי, אחוז בהם לבלי הפרד במשמעות שמכתיב הסיפור הלאומי, כשהמפח הנורא הופך בית יוצר, גם אם הוא טרגי, לרמזי תקווה, והמלכודת - לרמזי אפשרויות החירות. וכעת, כמה מילים על סיפורי הספר, שאני חווה אותם כאחיהם בתוכן ובנעימה העולה מהם, לדרמה שיעל מדיני מגוללת ברומן החשוב מאוד בעיני, **בלדה לטרור**.

הסיפור הראשון, ששמו כשם הספר, הוא סיפורה של ידידות בין משפחה יהודית למשפחה ערבית מכפר עראבה בימים שקדמו למלחמת השחרור, ופגישה מחודשת בין מי שהיתה אז ילדה ובמלחמה היא כבר חיילת, לבין אחת הילדות בנות המשפחה הערבית לאחר שהכפר נכבש, ותושביו ברחו ממנו, כפי שמסביר לחיילת המפקד שלה. הפגישה מתרחשת במקום שבו נקיק צר, מלא וגדוש ברקפות פורחות, ממש "שטיח צפוף של רקפות", באזור שבמלחמה

הוא זרוע מוקשים. התמונה הזאת עצמה, שפע הרקפות - והמוקשים, היא מטפורה רבת עצמה למצב שכולנו חיים אותו מדי יום ביומו. ואני קוראת בדימוי הזה לא רק את העבר וההווה, כי אם גם את תקוות העתיד. הנה דברים שפרסם לפני שבועות אחדים מירון בנבנשתי, ב'הארץ', ובהם תיאר את היחסים שהיו בין שתי האוכלוסיות בימי טרם המדינה, והדברים האלה הדהדו בי מיד בהקשר הסיפור הזה:

העיסוק בדימויים וביחסים חברתיים-אנושיים נתפס כמותרות, שעה שהמציאות האלימה כופה הצצה אל האויב דרך חרך הירי. אבל לעתים עשויה דווקא המפה המנטלית להצביע על פרשת דרכים מכרעת, צומת שהעיסוק הפוליטי-הביטחוני עלול להחמיץ. ואכן, לפרשת דרכים זו הגיע הציבור היהודי-הישראלי ביחסיו עם שכניו-אויביו, הערבים הפלשטינאים. [...] במלחמת העצמאות נעקרו מאות אלפי ערבים; השכן הפך לפליט או למסתנן, ונבלע בתוך "העולם הערבי" העוין. [...] ובינתיים הולך ונעלם הדור שזוכר את היחסים האינטימיים [ששררו בעבר הרחוק - דק"ב] ושלדידו לא תיתכן ארץ ישראל בלא ערבים. [...] מניסיון סכסוכים אחרים אפשר ללמוד שלאחר המחיקה מן התודעה בא שלב ההתפייסות...

יעל מדיני: **גן עדן על הגבול**, הוצאת כרמל 2006, 150 עמ'

זה לא פשוט לראות את עצמך שחור-על-גבי-לבן. זה כאילו שפולשים לפרטיות שלך ביד גסה, שגוזלים ממך את עצמך. אבל תנסי לחשוב על זה בצורה אחרת. כאשר החיים של מישהו מועברים לגרסה אמנותית, הם מתרחבים, הם מעמיקים. אנשים קוראים אותם, חווים אותם, והחיים האלה נעשים חלק מהם. זה עוזר להם לחיות את חייהם, להבין אותם, להיאבק בהם, להתגבר עליהם, להינצל מהם. הסגולה הזאת היא אחד הסימנים העיקריים של אמנות טובה, בעלת ערך (עמ' 114).

בחרתי לפתוח בקטע זה (מתוך הסיפור "כתוב בקפה"), כי זהו בעיני לא רק אני-מאמין של אמן, אלא גם סוג של תעודת זהות, אם יש דבר כזה כשמדברים על ספר.

אנסה להציג בקיצור את הסיפורים השונים מאוד, שבספר הזה. פה ושם אביא כמה שורות כדי להטעים את האוזן בעונג של סגנון צלול ואומר, גם כשתוכנו מהלך על פי תהום, ואוסיף כמה השגות ומחשבות שעלו בי בקריאה חוזרת בספר.

גן עדן על הגבול; הכוח, העומק והחוכמה שבשם הזה. תמיד אהבתי שם של ספר, שבאופן מטאפורי מתמצה בו דבר-מה בלתי נתפס, אוקסימורוני במהותו, שם שמצליח לנסח איזו אמת עמוקה, מהותית ומפלאה, שבעודה מייאשת היא מפיחה בנו גם תקווה מחודשת. כזה הוא למשל שם קובץ הסיפורים של דנילו קיש, **אנציקלופדיה של המתים**, שהוא בעצם ספר החיים, שמתמצים בו חייהם של כל המתים האלמונים, שלכאורה נותרו מחוץ לכתיבת ההיסטוריה, אך הם אלה שכותבים את האנציקלופדיה הגדולה של החיים, שחיהם מייצרים את הידע שלנו עליהם, על אפשרויותינו ועל סיכויינו כבני תמותה. והם גיבוריה האמיתיים של האמנות. או שם הרומן של רות אלמוג, **שורשי אוויר**, שלכד משהו תשתיתי לישראל שנים רבות לפני השיח על רב תרבותיות והתפתחות השייכויות. כזה הוא גם שם ספרה הקודם של יעל מדיני, **בלדה לטרור**, שיצא לפני כשלוש שנים, וכעת - **גן עדן על הגבול**. שם המבטא את המשחה החמקמק הזה, הקשה לתיאור וניסוח, משהו שבין הריאליה של החיים בממסותם הפשוטה, היומיומית, הגשמית, הנתפסת בחושים וניתנת לתיאור מדויק, לבין הרוח שנופחת בעצמות הממשות חיי עולם משלהם; המשחה הזה שבשני ספרים אלה של יעל מדיני. כל אחד מסיפורי הספר הזה, כמו גם הרומן **בלדה לטרור**, קרוב לי כישראלית שחיה ונושמת כאן ועכשיו, כי כרוכים בו זכרי עבר ונופי הווה, ובמיוחד, כי מכל אחד מהם צומחת תוכנה האצורה

כל טיפה וטיפה היא זיקה ביני ובין הדברים זיקה ביני ובין העולם. וכאשר הלילה מעלה את התהום התהום מעלה שדות וגנים.

דינה קטן בן-ציון

דברים בערב בבית הסופר, 4.5.06

שמואל שתל

זיקנה

הייתי ילד הכרתי סוס

סוס יפה עם עגולים
עגול מימין עגול משמאל
וביניהם
מקל גבוה והדור

עם נקדה אחת באמצע
מקל צוהל
בתוך מלה של

0 1 0

עברו מאז שנים
הרבה שנים
עם הרבה כחות של סוס
הזמן אותי הדהיר

יום אחד
בלא חכמה של סוס
שובבותו של סוּח

הגלגלים על הפסים
עצרו
עמדו
סתם כך...

על מערכות היחסים האנושיים שבין אמנים, על אהבה, חברות ובגידה, על צמיחה ועל ויתור - ועל גמולם, באופן תמציתי, עמוק, משכנע, על הזווית האוניברסלית של הנושא, קצתה גם מן ההיבט המגדרי. "קלועות הצמה" מביא את סיפורן של שתי חברות נעורים, האחת בטשקנט והברתה היהודייה, שבצוק המלחמה הגיעה לצרפת, והן נפגשות בוקנתן, כשהיהודייה מתכוונת כבר בראשית המפגש לברר "איפה היתה משפחת חברתה" כשהיהודים גורשו, והנה מתברר שהרוסייה קראה לבנה על שם אביה של חברתה היהודייה, מתוך אהבה והוקרה שרחשה לו, כשם ששמרה את הדגל שהביא האב בזמנו ממסעו אל הקונגרס הציוני כמתנה לבתו, ושחברתה בחרה בו לאחר שהבת העדיפה מתנה אחרת. סיפור קטן, הבונה במקורות את הגשרים שהחיים כל כך מתקשים לבנות. וישנו סיפור קצרצר, שהמספרת לוכדת בו רגע של איום על ערות התודעה, רגע המכיל מעין זיק של חוויית התאיינות - וזה בעצם כל ה"סיפור", שחוברת בו השתקפות דמות-עצמך במראה החיצונית של חלון ראווה, ובמקביל, במראה הפנימית, שמתלכדות בכעין אירוע תודעתי קשה לתיאור ולביטוי, יחיד במינו, שבו בלשון הסיפור "פתאום, בבת אחת, נתמצתה החווייה בתמציתה", והנה התמצית הזאת, ככתבה וכלשונה:

והיא ידעה כי ברגע זה נקראת היא, כנהוג, להתחקות אחר מסלול חייה -
בטרם יימוג במפת היקום -
כי עליה לחזור ולחוותו -
ולבדל בין הנתיב שבו הונחתה לאחוז -
ובין הצמתים שאותם יזמה היא לעצירה ולפנייה -
ולהרהר בטוב וברע ובמיוזום -
ובכף הקלע שבין הנגור והנבחר -
וברצוא ושוב שבין הנחרץ והספק -
אך החווייה שהופשטה התנערה מכל אלה -
והיתה למושג -

ופתאום, בבת אחת, נצרפה איתו יחוד, נצנפה איתו יחד, ליתרת חייה -

"תא המטען" - שוב שם הולם להפליא, של מקבץ רישומים אוטוביוגרפיים, שבהם מתארת המספרת את מה שהייתי מכנה מרכיבי הזהות (חלק מבני המשפחה בארה"ב), מן ההיבט של החומרים המשפחתיים: מי, מה ואיך היו, ומן ההיבט של כאן לעומת שם (ישראל וארה"ב), ומערכת הזיקות ביניהן בשפת החוויה האישית, והשאלות האקטואליות, העכשוויות, שבהן נבדל הדור הצעיר מדור הוריו וסביו.

ולבסוף, במחשבה על קובץ הסיפורים הזה, על מה שנאמר בו ועל מה שבין שורותיו, על תכניו כמכלול של חיים, על ניקיון הדעת ועדנת השפה שבו, על השורשיות שחוברת לרעננות, או בשפתה של המחברת, על האמנות שדנה "בקבוע נוכח המשתנה, במסד נוכח פיתוחיו" (עמ' 89) - עולות בי שורות מתוך שיר של זלדה, שיפה בעיני כמבטא באופן עמוק ונאמן את רוחו של הספר הזה:

שאיננה רק סיפור על יחסים בין עדתיים, אלא על אפשרות התקיימותן של אותן בריתות קטנות, כמו בידידות זו הנרקמת בין הנשים, כשהעולמות מחלחלים זה אל זה ויוצרים הבנה חדשה ואפיקים חדשים. גם הסיפור "פרמנגט בגיל שבעים" מתרחש בעצם כולו על הגבול הזה בין תהום השוני לבין אפשרויות הקרבה ושיתוף הפעולה, הפעם בין ה"יקים" לבין ה"עיראקים". עלילות משנה שמקומות לחיים יחסים כמוסים, על הממד הכמעט קומי וכל כך נוגע ללב שבין החזות למהות, כמו למשל בסיפור "תוסיפי לה קצת פלפל!" סיפורי החיים אוצרים לרוב זכרי חוויות מזמנים שונים המתקיימות במרחב הנפשי של הגיבור כיחיד, והם מתרחשים במרחב הגיאוגרפי, במקומות שהנפש פוקדת במסעותיה, שמהם היא צומחת וממריאה, ובהם היא מתמקדת כשאנו מדברים במושגים של הבנה והכרה, מודעות ותודעה, תבונה ובינה. ברגישות, בחוכמה, בתמציתיות ובאפיק, נפרש בספר הזה מגוון גיאוגרפי רחב של "מקומות הנפש" השונים, שכולם מאותתים על הימצאותם על גבול מפולת גן העדן. במונחי עלילות הסיפורים, בראשון זהו גן עדן של יחסי שלום ורעות עם השכנים, והכאב נוכח אימת חורבנם (שב"בלדה לטרור" וזכה לפיתוח ולמרחב מלא).

הסיפור "מורד נבו", מעין אגדה על אהבת משה רבנו לאשה הכושית, יוצא דופן בסגנונו. צריך לקרוא אותו כדי להתענג על יכולתה של העברית לברוא את העולם הקדום בכוח זיכרון המילים, בתמציתיות עוצמתית שניכרת בה השראת שפת המקרא, וברלוונטיות בעלת משמעות אוניברסלית מבחינת תוכן העלילה, הנסבה על חייו של מנהיג בין קוטב האחריות הלאומית לקוטב החסד האישי: במחיצתה נפרץ הסכר שסכר על כבשון נפשו. איתה יכול להשיח בזיכרונותיו הצפונים מארמון פרעה, בכלימת עלילותו בשחר ימיו, במקלעת אחיו ואחותו עם למצוק ואם למנוח, בחורב חייו עם צפורה. בלילות בהם הקיץ נלפת מקול דמי האיש המצרי הזועקים אליו מן החול - היא השכילה להרגיעו.

אך יותר מכול רחב לבו בספרו לה על בת-פרעה. בינקותו, אמר, הפקידה אותו בידי אמהותיה ואך מרחוק שמרה את צעדיו. אך בהבשיל תבונתו החלה לקרוב אליו בדברי שיח. עיקרם נסבו על ההבדל בין אימהות הנובעת מעיבור ולידה ובין אימהות הנובעת מהאצלה וזיקה.

גם בסיפור הזה הפרידה נכפית על האוהב בגלל הקושי - של אחותו מרים, ושל העם - להכיל את האחר. ובעצם, כשאני חושבת על כך, בכל אחד מהסיפורים, באופן ובנסיבות שונות של עלילות החיים, מדובר בגרעין הכאוב הזה: להכיל את האחר, על התקווה והאכזבה, על השכר והעונש - כגמול, כהבטחה, כסיכוי, כתהום. בסיפור "כתוב בקפה" זה הכוח להכיל את בגיית הקרובים ביותר, שגורמת למפולת חזונו של אדם, ומה שזו מניבה; זהו סיפור על המפולת בחייו של אדם שנועד להיות אמן והוכשל בידי הקרובים לו ביותר, מטעמים אינטרסטיים, ועל עומק כוחה של נקמת הגורל. זהו גם סיפורו של ה"פלונטר" שבין האמנות לחיים,